

FAKULTET ZA MEDITERANSKE POSLOVNE STUDIJE

TIVAT

Luka Rešetar

BUDVA – TROUGHT HISTORY FOR FUTURE

SPECIJALISTIČKI RAD

Tivat, maj 2017.

FAKULTET ZA MEDITERANSKE POSLOVNE STUDIJE
TIVAT

BUDVA – KROZ ISTORIJU ZA BUDUĆNOST
SPECIJALISTIČKI RAD

Mentor: Prof. dr Srđa Popović

Predmet: Nautički turizam

Student: Luka Rešetar, Br. Indexa: S25/15

Smjer: Nautički turizam i upravljanje marinama

Tivat, maj 2017.

SADRŽAJ:

1. UVOD	4
2. BUDVA KROZ VJEKOVE	
2.1) <i>Geografski položaj i klima</i>	6
2.2) <i>Istorijski razvoj grada</i>	7
2.3) <i>Statut Budve</i>	13
3. ARHEOLOŠKA NALAZIŠTA	
3.1) <i>Rimski Nekropolj</i>	15
3.2) <i>Villa Urbana</i>	17
3.3) <i>Ranohrišćanska Bazilika</i>	19
4. STARI GRAD BUDVA	
4.1) <i>Citadela</i>	23
4.2) <i>Crkva svetog Ivana</i>	24
4.3) <i>Crkva Santa Marija in Punta</i>	26
4.4) <i>Crkva svetog Save Osvećenog</i>	27
4.5) <i>Crkva svete Trojice</i>	28
4.6) <i>Muzej grada Budve</i>	29
4.7) <i>Kuća Stjepana Mitrovog Ljubiše</i>	29
5. BUDVANSKA SELA I POTENCIJAL ETNO TURIZMA	30
6. BUDVA ZA BUDUĆNOST.....	35
7. ZAKLJUČNO RAZMATRANJE	38
8. LITERATURA	41

1. UVOD

U središnjem dijelu u samom srcu crnogorskog primorja zahvaljujući pogodnom položaju i blagoj klimi vrlo rano su se razvile prve naseobine budvanskog područja. Ovaj grad čine dva gradska naselja – Stari grad i Nova Budva¹. Stari grad je izuzetno zanimljiv i ima dugu istoriju – 2500 godina tako da spada među najstarije naseobine na Jadranu. Sa druge strane Nova Budva je jako loše urbanizovana i natrpana. Budva je i tvrđava i teatar, a kao naseljeno mjesto i opštinski centar specifičan je još po tome što se njen broj stanovnika u ljetnim mjesecima uveća i za stotinjak puta.

Budvanska rivijera se po svojoj razuđenosti, pješčanim plažama i zelenilu ubraja među najatraktivnijim jadranske rivijere, a poluostrvski Sveti Stefan, jedinstven u svijetu – luksuzni grad-hotel – neodvojiv je od slike Budve, kojoj gravitira i pripada. Da Budva ima svoju bogatu grčku i rimsku istoriju, svjedoči postavka Arheološkog muzeja. Budva je bila i grčka, i rimska, i vizantijska, i u sastavu srpskih država, i pod Mletačkom republikom i u sastavu Austrije.

Uz slavnu istoriju o Budvi se danas govori i kao o Kraljici crnogorskog turizma. Kada se uzme u obzir da Budva može da ugosti preko 100.000 turista, što u luksuznim, što u malim porodičnim hotelima, te u apartmanima i na osnovu onog što nudi: najurbaniji vid ljetnjeg provoda – jasno je zašto je stekla taj epitet. Ljetnja sezona počinje festivalom zabavne muzike: „Pjesmom Mediterana“ – koji se održava pred zidinama Starog grada.

Zbog svog sve izraženijeg urbanog turizma oficijalni slogan crnogorskog turizma *Divlja ljepota / Wild beauty*, kao da se najmanje odnosi na Budvu. Tokom sezone grad je stjecište mnogih balkanskih poznatih ličnosti, posebno onih iz show businessa. Budvu i Crnu Goru posjete mnoge poznate zvijezde pop muzike sa prostora ex-YU, a svjetsku promociju Budva je stekla nakon gostovanja legendarnih Rolingstonsa (2008.g), Madone (2009.g.) i Lenija Kravica na plaži Jazu.

Teško je naći jednu univerzalnu odrednicu koja bi definisala Budvu u potpunosti. Metropol crnogorskog turizma je neobična i privlačna. Svjedok vremena - njena tvrđava i vjekovne zidine i dalje stoje, odoljele brojnim zemljotresima kao i vojskama koje su tu

---

¹ Po popisu stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Crnoj Gori, koji je obavljen od 1. do 15. aprila 2011. u opštini Budva živjelo je ukupno 19. 218 stanovnika, što predstavlja 3,10% od ukupnog broja stanovnika Crne Gore. Broj gradskog stanovništva na području opštine bio je 15.995 (83,23%), a seoskog 3.223 (16,77%).

dolazile i sa mora i sa kopna. Opijena morem i suncem u sred čudnovate ljepote prirode, Budva je kao feniks uvijek uspijevala da obnovi svoje lice i da se rodi mlađa i dostojanstvenija, sa dubljim značajem i zagonetnijim izgledom nego ranije.

„Ko jednom dođe u Budvu, postaje slobodni Budvanin i stalno se u ovaj grad vraća kao u svoj izabrani zavičaj, jer ga on privuče i veže za sebe nekom tajnom snagom koja je uzidana u tvrđavu, u kamene temelje crkava, u zidine kojeg grad brane od vjetrova, u Ljubišine² priče, u pjesme Krsta Ivanovića³, u slike braće Bocarića⁴ i pustolovine Zanovića^{5,6}

Srce Budve, i njen šarm, u njenom je Starom gradu, možda oko crkava na Rtu, možda u lavirintu uskih kamenih ulica. Lijevo i desno od Starog grada kilometrima, prostire se duša Budve – njena elitna rivijera, kao nebo zvijezda puna bajkovitih plaža, hotela, vila, malih kvalitetnih ribljih i nacionalnih restorana, svih vrsta usluga, ekskluzivnih butika, mediteranskog rastinja, vansezonske tišine, zanatskih radnji, parfimerija, suvenirnica, noćnih obalnih klubova... Budva nudi sve: urbanost i glamur. U Budvi možete sresti najpoznatija imena kao i prijatelje iz kraja⁷.

² Poznati književnik i političar Stjepan Mitrov Ljubiša rođen je u Budvi 1822 godine, u kući koja se nalazi u blizini vrata koja iz luke uvode u grad. Na kući je postavljena spomen-ploča.

³ U blizini glavnog ulaza u Stari grad, kod apoteke, nalazi se kuća porodice Ivanović, u kojoj se 1618. godine rodio Krsto Ivanović, poznati pjesnik.

⁴ Slikar Anastas rođen je 1864. godine a njegov brat Spiridon Špiro Bocarić 1876. u Budvi. Anastas je slikarsku akademiju završio u Atini, između ostalog stvarao u Mostaru, Zadru, Carigradu, upokojio se 1944. u Perastu. Njegov brat Špiro osim toga što je bio slikar, bio je i upravnik Muzeja Vrbanske banovine u Banjoj Luci i jedan od začetnika filmske produkcije. Ubijen je i bačen u Šaranovu jamu (Jadovno) kod Gospića 19. jula 1941. od strane ustaša.

⁵ Svjetski avanturista i pisac Stjepan Zanović rođio se u Budvi 1751. godine, u kući koja se nalazi u Njegoševoj ulici. Zanovići su živjeli u ovoj kući nakon prelaska iz Paštrovića.

⁶ Ognjenović, Vida, *Budva – grad tajna*, u Đurašković, Lucija, *Budva: grad kralja Kadma*, Copyright/Patent, Budva, 2009, str 11.

⁷ Na ilustracijama Stari Grad sa okolinom, izvor fotografija: <https://montenegrobliiss.wordpress.com/about-budva/>, uvid ostvaren: 27.02.2017 u 17:00h.

2. BUDVA KROZ VJEKOVE

2.1) *Geografski položaj i klima*

Budvansku rivijeru izrazito ističu brojne uvale, lijepe pješčane plaže, zeleni pojas iznad obale i mnogi zanimljivi kulturno-istorijski spomenici. Na cijelom području u dužini od skoro 25 km proteže se više od 17 manjih ili većih pjeskovitih plaža: Trsteno, Jaz, Mogren, Sveti Nikola, Slovenska plaža, Guvance, Bečićka plaža, Rafailovići, Kamenovo, Pržno, Miločer, Sveti Stefan, Crvena glavica, Drobnji pijesak, Perazića do, Petrovac, Lučice i plaža Buljarica.

U središtu budvanskog zaliva nalazi se najveće ostrvo na crnogorskom primorju – Sveti Nikola, u narodu poznat pod nazivom „Školj“. Budvanskoj rivijeri pripada i oko četrdesetak manjih naselja, zaseoka i sela među kojima se ističu polustrvo Sveti Stefan čija se istorija vezuje za XV vijek, Petrovac (nekadašnji Kastel Lastva), Pržno – neobično i živopisno ribarsko selo, potom i Bečići, čija je plaža 1935. proglašena za najljepšu u Evropi i Miločer – nekadašnja kraljevska rezidencija.

Na ovoj rivijeri je klima vrlo ugodna i može se porediti sa klimom u najtraženijim italijanskim i francuskim rivijerama. Karakteristična tipično mediteranska klima pogoduje uspijevanju brojnog živopisnog rastinja koje oplemenjuje ovu obalu. Odlike ove klime su blage ali kišovite zime i suva ljeta, koja se protežu i na dobar dio proljeća i jeseni. Prosječna ljetnja temperatura je 27° C, a zimska oko 9° C. Kada se tome doda oko 2 300 sunčanih sati godišnje onda se Budva svrstava u u sam vrh klimatski povoljnih i atraktivnih destinacija. Od naglih klimatskih promjena Rivijera je zaštićena visokim gorama u zaleđini. Masivni planinski vijenac istovremeno štiti od jakih udara sjevernog vjetra.

2.2) Istorijski razvoj grada

Budva ima vrlo dugu istoriju – 2500 godina i spada među najstarije naseobine na Jadranu. Grad su osnovali Grci u 4. vijeku prije nove ere.

„Grad se nazivao Butua, kasnije Budova. Zanimljivo je napomenuti da riječ „budova“ ne češkom jeziku znači zgrada, građevina. Budva je prema arheološkim nalazima i istorijskim dokumentima, grčko-ilirsko naselje koje se formiralo od IV do II vijeka p.n.e.“⁸

Predio u kojem je ponikla drevna Budva i njeno najstarije stanovništvo Enhelejci tijesno je povezano sa sudbinom jednog čuvenog smrtnika, Kadma⁹ koji je kasnije bio kralj Ilira. Kadmo je sin feničanskog kralja Agenora, osnivača beotijske Tebe, koji je iz Fenikije

stigao u Grčku nekoliko generacija prije početka Trojanskog rata. Kadmo i njegova supruga Harmonija vladali su Tebom dok nisu bili prinuđeni da presto prepuste Kadmovom unuku Penteju. Legenda kaže da je budući kralj

Ilira došao kod Enhelejaca sa volovskom zapregom i osnovao grad Butou. Kadmo je postao vođa Enhelejaca koji su na čelo sa njim pobjedili Ilire i zagospodarili njihovom zemljom. Ujedinjene Enhelejce i Ilire novi kralj je poveo u pohod protiv Grčke, ali bezuspješno jer su enhelejska i ilirska vojska ljuto stradale. Kadmo i Harmonija su se vratili na obale Jadrana i tu ostali do skončanja svog života. O tim zanimljivim zbivanjima vezanim za postanak i osnivanje Budve Dragoslav Srejšević ističe:

„Koliko je mit o Kadmovom boravku među Enhelejcima odraz stvarnih zbivanja možemo procijeniti na osnovu podataka u antičkim zemljopisnim i istorijskim spisima i dijelom na osnovu rezultata arheoloških istraživanja. Sasvim je izvjesno da Enhelejci nijesu

⁸ Zolak, Trivo, *Čudesna Crna Gora: turistički vodič*, NU Moć znanja/IGP Pegaz 2015. str 70.

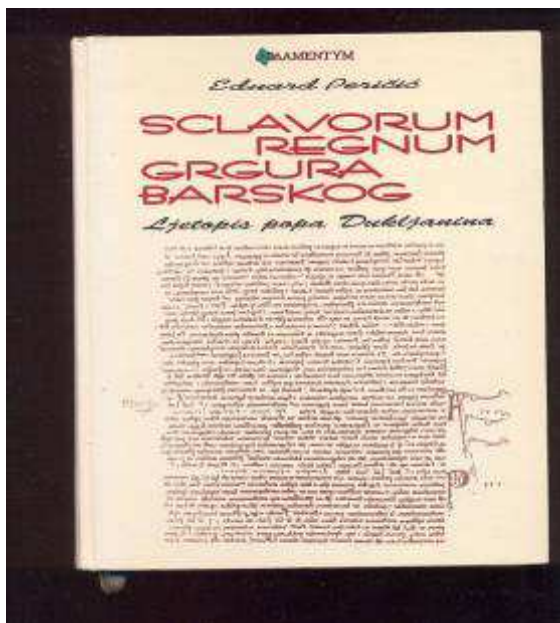
⁹ Na ilustraciji je prikazan starogrčki motiv sa prikazom heroja Kadma kako ubija zmaja, sina antičkog boga Aresa. Izvor fotografije: <https://sh.wikipedia.org/wiki/Kadmo>

samo mitski narod; da su bili prastaro stanovništvo Budve i njene okoline, može se zaključiti na osnovu pouzdanih antičkih zemljopisnih spisa.“¹⁰

Isti autor dalje napominje da se vezano za osnivanje Budve i porijeklo imena zanimljivi podaci takođe mogu naći u djelu Stefana Vizantijca grčkog gramatičara iz VI vijeka, takođe u *Velikoj etimologiji* (*Etymologicum magnum*) nepoznatog autora, i još u Sofoklovoj tragediji *Onomaklo*. Na osnovu dostupnih arheoloških artefakata može se utvrditi da je u drugoj polovini IV vijeka prije nove ere Budva bila temeljno utvrđen ilirski grad čije je stanovništvo u potpunosti prihvatilo helenističku kulturu.

Nakon Ilira Budvu osvajaju Rimljani, kao i druge gradove kraljevine Ilirije. Plinije mlađi navodi Budvu među rimskim gradovima što ukazuje da je u to vrijeme to bio tipičan rimski grad u kome se odvijao udoban život. Rimska Budva bila je po površini veća od ilirske Budve, ali i od srednjevjekovne Budve. U njoj su baštinjene tekovine antičke civilizacije: udobne kuće, sjenoviti trijemovi, fontane, svetišta i velika javna kupatila.

Poslije duge rimske vladavine, kada je propalo istočno i zapadno rimsko carstvo, na ovom području je veoma dugo vladala Vizantija. Budva je pala pod vlast Vizantije 535. godine. Za razliku od gradova i naselja u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva koji su razarani najezdom Varvara (V vijek) i tokom kasnijih slovenskih napada (VI-VII vijek) na morskoj obali naselja su se održavala unutar svojih zidina i očuvala svoje staro stanovništvo, hrišćansku vjeru i nešto od tekovina kasnoantičke civilizacije. Sloveni su naselili ove krajeve u drugoj polovini VI vijeka, kada i Avari. Po njima se Budvanski zaliv jedno vrijeme nazivao Avarorum Sinus.

Godine 841. Sraunili su je sa zemljom Arabljeni. Nakon toga današnja Budva i oblast oko nje pripadala je dukljanskoj državi. Tada su se primorski gradovi isticali sa velikom razlikom po ekonomskom i društvenom životu od onih u unutrašnjosti zemlje. Na primorju se živjelo urbanim oblikom i stilom dok su stanovnici u unutrašnjosti čuvali ustanove plemenskog života.

¹⁰ Perišić, Edvard, u Đurašković, Lucija, *Budva: grad kralja Kadma*, Copyright/Patent, Budva, 2009, str 19.

U *Ljetopisu popa Dukljanina*¹¹ Budva je u to vrijeme pripadala dukljanskoj župi Kučevo, a kasnije se vezivala i za župu Grbalj.

Dukljani su primali hrišćanstvo postepeno i taj je proces okončan krajem IX vijeka. Pismenost u Duklji se vezuje takođe za početak IX vijeka. Dva vijeka kasnije dukljanska država doživljava uspon, što se obično vezuje za pobjedu kneza Vojislava nad Vizantijom u bici kod Bara 1042. godine. Posle smrti Vojislava Budva je pripala njegovom sinu Radoslavu. Nakon toga najveći razvoj dukljanska država doživjela je za vladavine kralja Bodina. U XI vijeku u doba krstaških ratova pretpostavlja se da su njihovi djelovi prošli i kroz Budvansku oblast.

Izvor iz druge polovine XII vijeka, *Ljetopis Popa Dukljanina (barski rodoslov)*, Budvu navodi zajedno sa župama Zete. Budva je u srednjem vijeku bila u sastavu srpske države i tada je znatno napredovala. Prilikom ulaska u Zetu nemanjine vojske razorile su sve gradove na primorju osim Kotora jer su gradovi na primorju bili simbol Vizantijske vlasti. Krajem XII vijeka Stefan Nemanja je Zetu dodijelio na upravu sinu Vukanu. Srpski vladari su počeli da unaprijeđuju veze Budve sa trgovački centrima u unutrašnjosti Raške države.

Blagodareći gore navedenim ojačanim vezama sa gradovima u unutrašnjosti u toku XIII vijeka dolazi do izvjesnog ekonomskog prosperiteta primorskih gradova, između ostalih posebno Budve i Kotora. U Budvi je vodeće stanovništvo koje je zastupalo glavnu duhovnu i preduzetničku ulogu i dalje bilo romanskog porijekla, dok su slovenske pridošlice i dalje bile u inferiornom položaju. Međutim u doba vladara iz porodice Nemanjića, etnička struktura budvanskog grada postepeno se izmijenila. Većinu su činili žitelji slovenskog porijekla a romanski etnički elemenat se smanjivao.

„Budvani su bili poznati ribari, vinogradari, drvari (drvodjelje), maslinari, kamenari. Od zanatskih grana poznato je i zlatarstvo. (...) Za žitelje Budve i Budvanskog distrikta na daleko se širio glas da su vješti u gusarenju, ali ne do mjere koju su u tom pogledu imali Ulcinjani. Budva je postepeno postajala trgovačko središte, odakle se izvozila u unutrašnjost Srbije so, maslinovo ulje, riba i vino.“¹²

---

¹¹ Na ilustraciji jedan od prepisa Ljetopisa Popa Dukljanina srednjovjekovne hronike nastale u drugoj polovini XII vijeka. Paralelno sa slovenskim originalom koji je izgubljen nastao je latinski prevod zahvaljujući čijim prepisima iz XVII vijeka ovaj vrijedni spomenik južnoslovenske pismenosti i sačuvan. Izvor fotografije: <http://stgid.ru/others/ljetopis-popa-dukljanina-PDF.html>, uvid ostvaren: 27.02.2017. u 20:00h.

¹² Pavićević, Branko, *Od dolaska Slovena do stvaranja Kraljevine SHS*, u Kalezić, Danilo, *Budva*, Oktoih: KIZ Kultura, Beograd, 1996, str. 40.

U to doba grad je imao i svoj kovani novac. Zahvaljujući gradskim autonomijama osjećao se pozitivan činilac u razvoju društva i razvitka ekonomskog života. Srpski srednjevjekovni vladari su se trudili da podstiču kulturni i civilizacijski uspon primorskih gradova. U tu svrhu često su Budvane slali i u diplomatske misije. Srpski srednjevjekovni vladari nastavili su da podstiču kulturni uspon primorskih gradova. Tokom XIII i XIV vijeka podignuto je više od dvadeset crkava. Vladari su nastojali da ih ukrase freskama izuzetne umjetničke vrijednosti.

Poslije smrti kralja Milutina 1321.godine zetska vlastela izražava želju da se što više osamostali. Iako je car Dušan¹³ nekoliko puta posjetio Budvu, zetska područja nisu bila njegova glavna politička preokupacija jer mu je važniji bio razvitak strategije prema Vizantiji. U tom vremenu Budva dobija i svoj prvi statut. Zapisano je da ga je redigovao lično car Dušan. Grad je dobio i uživao široku autonomiju.

Nakon propasti srpske države Budvom naizmjenice vladaju feudalni gospodari Balšići, Crnojevići, Sandalj Hranić, Stevan Lazarević, Đurađ Branković. Šezdesetih godina XIV vijeka u Zeti se izdigla porodica Balšića. Ona je više od pedeset godina jako uticala na razvoj ove oblasti. Tako je Budva u doba Balšića bila njihova glavna luka. U vrijeme oštih sukoba na crnogorskom primorju često se spominju dvije vlastelinske porodice Paštrovići i Reževići. Kasnije se pod imenom porodice Paštrovića nazvalo veliko područje budvanskog zaleđa, naseljeno sa 12 plemena (paštrovskih). Međutim krajem istog vijeka počinje da slabi vlast zetskih oblastnih gospodara, da slabi njihova moć i propadaju posjedi. U Budvi i Boki tada djeluje porodica Crnojevića koja će kasnije odigrati odlučujuću ulogu u razvoju Zete.

Pred kraj devedesetih godina XIV vijeka dolazi do iskrcavanje mletačke vojske na teritoriji od Drača do Skadra. Početkom sledećeg vijeka mletačka ekspanzija se širi prema

¹³ Na ilustraciji naslovna strana Dušanovog zakonika koji je pretpostavlja se bio osnova za zakone iz Statuta grada Budve. Izvor fotografije: <http://srpskatelevizija.com/2016/12/25/nova-godina/>, uvid ostvaren: 03.03.2017., u 13:00h.

Baru i Budvi. Godine 1423. Snage despota Đurađa Brankovića stigle su u Budvu, narod je sa oduševljenjem dočekaio vojsku, računajući da će mu ona bolje i snažnije od drugih služiti kao podrška za čuvanje običaja, vjere i jezika. Početkom aprila 1441. godine despot Đurađ je izdao povelju gradu Budvi. Njom su zagarantovane povlastice, slične onima date barskoj opštini.

Venecija definitivno uzima Budvu od 1442. godine. Od tada je Mletačka republika postala odlučujući faktor za političku sudbinu primorskih gradova i njihovih područja. Gubitak zetskih primorskih gradova predstavljao je poraz za despotovinu. Ona je ostala bez važnih trgovačkih i kulturnih centara, mornarice, a putevi južne jadranske oblasti ostali su za nju zatvoreni. Uzalud je despot Đurađ Branković pokušavao da povrati nešto od izgubljenog, događaji su išli na ruku njegovim protivnicima.

„U vremenskom periodu od 1442. do 1797. Budva se nalazila pod vlašću Mletaka, izuzev kraćih prekida. Grad je najviše stradao 1571. kada su ga osvojili i spalili turski gusari iz Ulcinja. Nakon što je obnovljen, a to je trajalo veoma dugo, zadesio ga je 1667. katastrofalni zemljotres i ponovo je bio porušen. Tada su stradala i druga naselja na južnom dijelu Jadrana, naročito Dubrovnik i Kotor. „¹⁴

Kultura življenja na primorju pod mletačkom vlašću u mnogome se razlikovala od nivoa života i ponašanja u unutrašnjosti Zete. Na južnoslovenskom dijelu balkanskog poluostrva osjećao se duh renesanse i humanizma za kojim Budva nije zaostajala. Sa druge strane u unutrašnjosti je i dalje djelovao uticaj srpsko-vizantijske kulture. Razvijala se ćirilica pismenost i u duhu te tradicije radila su se prepisivanja srednjevjekovnih tekstova.

Pred kraj XVIII vijeka, Budva je bila, u neku ruku, crnogorska izlazna primorska luka. Preko nje je održavala veze sa svijetom. Ekonomske veze Crne Gore s Kotorom su, naravno, bile intezivnije i čvršće, ali ono što je na neki način, trebalo skrivati od očiju ma kog protivnika išlo je preko Budve.

Početkom osamdesetih godina XVIII vijeka Austrija pravi strateški koncept za prodor na istok i interesuje se za Mletačku Crnu Goru i Albaniju. U junu 1790 godine, u budvanskim vodama iskrcan je ratni materijal za crnogorce, poklon austrijskog imperatora Leopolda II. Ispostavilo se da je dostava ove pošiljke odigrala sudbonosnu ulogu za Crnu Goru. Padom Mletačke republike 1797. Budvom vlada Austrija sve do 1806. godine. Budvani su se trudili da sačuvaju stare povlastice, priznate i poštovane od mletačke vlasti.

---

¹⁴ Zolak, Trivo, *Čudesna Crna Gora: turistički vodič*, NU Moć znanja/IGP Pegaz 2015. str. 71.

Slijedi rusko-crnogorska uprava 1806-07. Budvani i žitelji budvanske okoline su učestvovali u vojnim dejstvima protiv Napoleonovih trupa na boko-kotorskom i dalmatinskom ratištu. Napoleonove snage dolaze u Budvu kroz hrvatske krajeve i sve do 1813. Budva je pod francuskom vlašću. Sljedećih 100 godina Budvom su vladali Habsburzi. Najveći obrazac za oslobođenje južnoslovenskih naroda ispod okupatorske vladavine i za njihovo ujedinjenje bio je sa ovog područja književnik i narodni predstavnik Stefan Mitrov Ljubiša.

Kraj XIX i početak XX vijeka u znaku su privredne stagnacije Budve i okoline. Njeno stanovništvo, posebno u nekim selima paštrovske oblasti jedva je snalazilo sredstva za goli opstanak. Ekonomska emigracija, što je početkom XX vijeka široko zahvatila Crnu Goru, prenosila se i na ovaj kraj. Austrijska carevina je propala 1918. jer su se svi okupirani narodi svojom borbom uspjeli osloboditi.

U žarištu prvog svjetskog rata stvorena je Jugoslavija (Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca). Budva se sa Sv. Stefanom i Petrovcem našla u zajedničkoj državi jugoslovenskih naroda. U Kraljevini SHS bila je dijelom zetske banovine. U međuratnom razdoblju budi se turizam koji polako preuzima ulogu glavne gospodarske grane. Izgradnja puta prema Cetinju 1931. povezala je Budvu sa zaleđem. Dalja istorija Budve je gotovo istovjetna sa kotorskom i drugih mjesta crnogorskog primorja, osim istorije graditeljstva.

2.3) Statut Budve

Budvanski Statut nastao je pod uticajem rimsko-vizantijskog prava i utemeljen je na običajnom pravu, a prilagođen je sredini i prilikama koje su vladale u tom području. Prije donošenja ovog Statuta, postojale su pojedinačne odluke opštinskog vijeća, koje su sadržavale jednu ili više normi, čija je primjena bila obavezujuća. Neposredan uzrok donošenja Statuta je želja vladajuće feudalne klase da u novoj situaciji ozakoni raniju autonomiju i time osigura svoj povlašćeni položaj i dalju eksploataciju klase kmetova.

Statut grada Budve¹⁵, pored Kotorskog, smatra se jednim od najznačajnijih pravnoistorijskih srednjovjekovnih spomenika s područja Crne Gore. Proučavali su ga naši i strani istoričari i pravници. U trezoru Opštine Budva (po odredbama poglavlja V Statuta) čuvan je od sredine 14. vijeka kao latinski original, a zatim kao italijanski prepis. Datiran je prije nešto više od pola milenijuma 1426. godine. Pretpostavke su da je nastao znatno ranije, za vrijeme vladavine cara Dušana (1331 – 1335) i čak da je on lično učestvovao u njegovom redigovanju. Tekst Statuta, kakav je do nas došao, nastao je u vrijeme vladavine cara Dušana u 14. vijeku. U samom tekstu pominje se car, kao „gospodin car“ (lat. *Masser lo imperador*) kao i u Dušanovom zakoniku. U srednjem vijeku, riječ „gospodin“ je imala značenje poštovanja, ali i vlasti. Zakonske odredbe ovog Statuta se podudaraju sa zakonskim odredbama Srbije onoga vremena.

Ono što je pouzdano sigurno jeste da se u budvanskom Statutu nalaze elementi iz srednjovjekovnih pravnih akata kao što su: Justinijanov Kodeks i Dušanov Zakonik. Najvjerovatnije je da je original napisan na latinskom jeziku, međutim nije sačuvan. Za vrijeme mletačke republike preveden je na italijanski jezik, a sa italijanskog opet na naš. Od

¹⁵ Na ilustraciji naslovna strana Statuta Budve. Izvor fotografije: <http://montenegrina.net/nauka/istorija/crna-gora-do-xix-v/crnojevici/srednjovjekovni-statut-budve/>, uvid ostvaren: 03.03.2017., u 15:00h.

italijanskog prevoda sačinjeno je više prepisa, a sačuvano ih je šest. U biblioteci Sv. Marka, u Veneciji, nalaze se dva rukopisa. Treći prepis se čuvao u Arhivu JAZU. Četvrti se prepis čuva u Zadru. Peti je rukopis iz Splita, vjerovatno iz 1805. godine, a šesti (načinjen prema zadarskom rukopisu) čuva se u Cavtatu, u biblioteci Valtazara Bogišića. Prevod i predgovor uradio je Nikola Vučković.

Navešćemo jedan karakterističan citat iz Statuta iz kojeg se može saznati o ugledu kakav su uživali stanovnici Budve.

„Statutom je bilo predviđeno da svaki čovjek koji je stanovao u Budvi, carski velikodostojnik ili običan građanin – „nije bio dužan da služi nikome izuzev opštini“, dok je takve „svaki naš građanin dužan da brani na svaki način“.¹⁶

Dakle, uočavamo da je sticanjem građanstva u Budvi svaki pridošlica bio oslobođan eventualnog ropstva ili vazalstva. Građani ovog grada su u pravom mislu riječi bili slobodni građani.

Inače Statut je bio vrlo liberalan. Imao je 25 poglavlja. Budva je prema ovim odredbama bila autonomna u rješavanju građanskih predmeta. Jedino kazneno pravosuđe padalo je u domen cara. Izdajnik je kažnjavan smrću i oduzimanjem imovine. U slučaju rata Budva bi caru stavljala na raspolaganje ne više od 50 boraca, ali samo za operacije koje su se vodile od Kotora do Skadra, dakle maltene samo na oblasti šireg zaleđa Budve. Dalje, opština je imala kneza, zatim dva vijeća – veliko i malo. Opština je preko svojih službenika naplaćivala razne dažbine – zemljarinu ili desetinu na posjed, porez na prihode...

Od svog nastanka gradski Statut se vremenom mijenjao, rastao i dobijao nove odredbe da bi se gradsko uređenje prilagodilo izmijenjenim prilikama.

---

¹⁶ Brajković, Vladislav, *Statut Budve*, u Kalezić, Danilo, *Budva*, Oktoih: KIZ Kultura, Beograd, 1996, str. 68.

3. ARHEOLOŠKA NALAZIŠTA

3.1) *Rimski Nekropolj*

Izuzetni rezultati arheoloških istraživanja sprovedenih poslije zemljotresa 1979. godine na prostoru Starog grada Budve, u smislu otkrića spomenika kulture od posebnog značaja, bitno su uticali na rasvjetljavanje kompleksne istorije ovog drevnog mediteranskog centra, među najstarijim na Jadranu. Najstariji sloj Budve, za koji se zna po nekropolju i grobnim nalazima nije ostavio vidljive tragove – čak neki postavljaju pitanje gdje se taj najstariji sloj i nalazio. Materijalni ostaci rimske Budve odavno su poznati, to su grobni nalazi i mozaici kod hotela „Avala“. Ispod platoa hotela „Avala“ nalazilo se veliko groblje na kojem su stanovnici Budve sahranjivani tokom više od deset vijekova, počevši od IV vijeka p.n.e:

„Tokom I i II vijeka, duž pristupnog puta Budvi, razvila se nekropola s grobnim alejama urađenim po uzoru na groblja velikih gradskih centara, na primjer u Saloni ili Akvileji. Tu su se, gotovo u pravilnim redovima, nizale nadzemne porodične grobnice u vidu malih edikula ili stepenastih piramida krunisanih nadgrobnim spomenicima, žrtvenicima ili kupastim cipusima.“¹⁷

Zlatne minduše
(IV-III vijek stare ere)

Prema paganskim običajima, pokojnici su sahranjivani zajedno sa dragocjenim predmetima¹⁸. Neki od tih predmeta mogu se vidjeti u Muzeju grada Budve, pružajući jedinstveni uvid u kulture zastupljene u dugoj istoriji grada: ilirsku, grčku, rimsku i ranohrišćansku. Pored stepenica koje se spuštaju ka starom gradu, primijetićete ostatke nadgrobnog spomenika, koji je podigla Julija Tertuli svojoj majci Marcelli i svojim ćerkama.

¹⁷ Srejović, Dragoslav, *Mitska istorija Budve*, u Đurašković, Lucija, *Budva: grad kralja Kadma*, Copyright/Patent, Budva, 2009, str. 24.

¹⁸ Na ilustraciji se nalazi eksponat Muzeja grada Budve, helenistički zlatni nakit IV-III v.p.n.e. Antički nalaz iz budvanskog nekropolja, par zlatnih minduša savijenih u obliku roga, koje se debljim krajevima završavaju životinjskim glavama od granata – predstava volova sa naznačenim ularom od žice. Izvor fotografije <http://montenegrina.net/fokus/anticko-lice-stare-budve/>, uvid ostvaren: 05.03.2017. u 16:00h.

U mlađim slojevima nekropole iz rimskog perioda otkrivene su keramičke i staklene urne, kao i ostaci spaljenih pokojnika. Staklene urne stavljane su u kamene urne s posebnim poklopcem, dok su keramičke urne nađene u grupama. U tim urnama su otkriveni predmeti rimske provincije, i to najprije posude od keramike. U urnama iz II vijeka nađeni su i rimski novčići, od kojih je najvažniji novac Lucile s kraja II vijeka.

„Nađen je i manji broj rimskih amfora. U urnama se najčešće nalaze staklene posude koje su stavljane kao darovi pokojniku. Navodimo i nekoliko fragmenata posuda – situla od bronzne, sa drškama u obliku glava Silena i otvorima obrađenim kao lavlje glave. Nađeno je i nekoliko bronzanih fibula iz I do III vijeka.“¹⁹

U najdubljem sloju nekropolja otkriven je izuzetno vrijedan grčki nakit, koji se sastojao od četiri agrafe sa dijelovima u obliku grčkog slova omega i rozeta, dvije ogrlice na čijem kraju se nalazi lav sa rogovima i jedan masivni zlatan prsten od karneola, kao i medaljon s predstavom Arijadne.

Međutim kasniji rimski nekropolj iz III i IV vijeka nije više tako raskošno groblje kao ono prvobitno formirano prije nove ere. Pokojnike više nisu spaljivali već sahranjivali u ozidanim rakama, a pokraj njih su stavljali skromne priloge na primjer glineno posude ili čaše i boce od stakla. Grobovi iz tog perioda pokazuju da je Budva bila zahvaćena ekonomskom krizom koja je u Rimskoj imperiji počela krajem II vijeka, kao i da se njeno stanovništvo u tom periodu osjetno osipalo odlazeći i naseljavajući se na poljoprivrednim posjedima.

---

¹⁹ Popović, Ljubiša B., *Antička Budva: arheološke specifičnosti*, u Đurašković, Lucija, *Budva: grad kralja Kadma*, Copyright/Patent, Budva, 2009, str. 166.

3.2) Villa Urbana

U Rimskom carstvu vile su bile kuće za odmor u kojima su vlasnici, pripadnici viših društvenih slojeva, povremeno obitavali. To su bili reprezentativni objekti raskošnog enterijera (zidne slike, plitkoreljefna zidna dekoracija izvedena u štuku, kamena oplata, skulpture, podovi u mozaiku), okruženi uređenim dvorištem i vrtom sa bazenima, fontanama, kolonadama, skulpturama i bujnim rastinjem, kao i pomoćnim objektima. Ovakvi kompleksi mogli su se prostirati na površini od nekoliko kvadratnih kilometara. Budući da su služile kao utočište od ljetnjih vrućina, rimske vile su često podizane na brdovitom terenu (brda u okolini Rima i u Napuljskom zalivu), koji je diktirao dispoziciju objekata unutar kompleksa i način uređenja vrta, dajući cjelini živopisan karakter.

Prema pisanim izvorima i arheološkim istraživanjima, postojala su dva osnovna tipa rimske vile: *villa urbana*,²⁰ ljetnjikovac koji se nalazio nedaleko od većeg urbanog centra i po svojoj unutrašnjoj organizaciji i funkciji odgovarao gradskoj kući; i *villa rustica*, poljoprivredno imanje koje je, pored reprezentativnog stambenog objekta obuhvatalo i štale, vinske podrume, ostave i druge pomoćne objekte, vinograde i voćnjake.

²⁰ Na ilustraciji detalj mozaika sa poda Ville Urbana koji je u procesu restauracije od strane Javne ustanove „Muzeji i galerije Budve“. Izvor fotografije: <http://www.antickimozaik.me/>, uvid ostvaren: 07.03.2017. u 17:00h.

Pjacetu *Villa Urbana* nazivaju još i Pjacetu rimskih kapitela pa možete pretpostaviti da se pred vama nalaze stari rimski kapiteli, t.j. ostaci stuba i arhitravne grede. Pretpostavlja se da su, zajedno sa mozaikom nađenim u podnožju nekropole i hipokaustom iz hotela „Avala“, pripadali *Villi Urbana*, koja je u vrijeme Rimljana bila značajan ekonomski i kulturni centar u regionu, a svoj vrhunac dosegla je u I i II vijeku nove ere.

Tokom izgradnje starog hotela „Avala“, krajem 30-tih godina prošlog vijeka, pronađeni su djelovi rimske gradske vile Villa urbana, a u njoj i antički mozaik za koji se pretpostavlja da datira iz I-II vijeka nove ere. Pronalazak ovog mozaika predstavljao je veoma značajno otkriće, koje ne samo što svjedoči o kontinuitetu i načinu života na tlu Budve u Rimskom periodu, već predstavlja značajan i rijedak primjerak mozaika sa figuralnim predstavama iz perioda ranog Rimskog carstva na prostoru Crne Gore i istočne obale Jadrana.

„Ostaci rimskih građevina otkriveni su i ispred današnjih gradskih vrata na zapadnom bedemu, a jedna luksuzna vila ili kupatilo zahvatala je prostor između kule repeno i istočne strane hotela „Avala“. U jednoj od prostorija te građevine otkriven je figuralni podni mozaik s prikazom razigranih delfina i hipokampa, koji se na osnovu stilskih i tehničkih odlika pouzdano može datovati u I vek.“²¹

Po svojim stilskim karakteristikama, tehnicima i figuralnim predstavama najviše podsjeća na podni mozaik iz rimskog kupatila iz antičke Ostije u Italiji. Figuralne predstave koje se jasno uočavaju na samom mozaiku su delfin i morska čudovišta, što ukazuje na pretpostavku da je na kompletnom mozaiku predstavljena scena trijumfa boga Neptuna. Od originalnih sa 70 m² mozaika, do danas je sačuvano približno 37m².

---

²¹ Srejović, Dragoslav, *Drevna Budva u mitu i istoriji*, u Kalezić, Danilo, *Budva*, Oktoih: KIZ Kultura, Beograd, 1996, str. 25.

3.3) *Ranohrišćanska Bazilika*

Propadanju rimske Budve krajem III i IV vijeka doprinijele su administrativne reforme i prodori varvara, prije svega Zapadnih Gota između 396. i 403. Godine. Usljed novonastalog konteksta Budva se našla na osjetljivoj granici između Istočnog i Zapadnog rimskog carstva, a kasnije na granici između pravoslavne i katoličke crkve. Ovo burno vrijeme bilo je period smjene i dvije epohe: antičke - robovlasničke u srednjovjekovnu – feudalnu, odnosno politeističke u hrišćansku religiju. Jedini spomenik koji je u ta nestabilna vremena nastao u

Budvi jeste velika hrišćanska bazilika²² iz V ili s početka VI vijeka. Na glavnom gradskom trgu, između Crkve. Sv. Ivana i Citadele pronađeni su njeni ostaci. Sudeći prema dimenzijama tlocrta, ranohrišćanska bazilika je i najveći sakralni objekat sagrađen unutar zidina budvanskog Starog grada.

„Takođe, iz vremena kada je Budva pripadala Vizantiji, otkriveni su i ostaci bazilike u središtu južnog , najstarijeg dela grada. Gradnja ovog objekta stavlja se na kraj ili početak VI veka nove ere. Imala je tri broda, transept i polukružnu apsidu na istoku. Srednji brod je bio odvojen od bočnih nizovima od po četiri stuba, čije su stope nađene „**in situ**“. Nađeno je je i

²² Na ilustraciji ostaci od ranohrišćanske bazilike. Izvor fotografije: <http://www.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Kultura&datum=2015-08-25&clanak=507130&naslov=Srce%20Budve%20vratiti%20gradu>

nekoliko delova od stabala stubova. Na zapadnoj strani otkriven je atrijum kvadratne osnove, koji je imao bunar u sredini.“²³

Iako se jako malo zna o životu u Budvi u ovom periodu, ovo veliko trobrodno zdanje grad svrstava u episkopske što znači da je Budva i tada uživala veliku ekonomsku moć i kulturni značaj. Bazilika je jedina građevina ove vrste u okruženju i smatra se neprocjenjivim arheološkim otkrićem. Ovaj dragocjeni spomenik posjeduje mozaičke podove na kojima su i veoma zanimljivi natpisi koji svjedoče o istoriji drevne Budve. Ostatak podnog mozaika koji je vjerovatno prekrivao cjelokupnu površinu bazilike otkriven je u sjevernoistočnom dijelu građevine, odnosno u dijelu naosa i apside. Na mozaiku se mogu prepoznati pored dekorativnih geometrijskih polja sa simboličkim ukrasima i dvodimenzionalno predstavljeni prikazi ptica i floralnih elemenata.

„Podni mozaik iz ove ranohrišćanske građevine je polihromni, izveden kockicama od raznobojnog mermera, stakla, krečnjaka, karakterističnog zelenog bečićkog kamena i opeke, u tehnici *opus tessellatum*. Može se pretpostaviti da su majstori mozaika pripadali jednoj od škola poznate mozaičke radionice u Salonu, čiji ugled posebno raste u V i VI vijeku, naročito na primorju.“²⁴

U ranom srednjem vijeku bazilika je više puta obnavljana i nanovo doživljavana. Posljednja obnova izvršena je početkom IX vijeka, da bi u napadu Arabljana 841. godine crkva definitivno bila porušena i zapaljena.

. Otkriće ovakvog hrama u mnogome je popunilo prazninu nedostatka materijalnih izvora u periodu od kasne antike do pojave Slovena na našem prostoru, a dokaz je da je Budva bila bitan ekonomski i kulturni centar u to vrijeme. Kada bazilika bude u cjelini otkrivena i proučena razjasniće položaj Budve u crkvenoj organizaciji Prevalisa i cijelog Ilirika.

---

²³ Isto, str. 33.

²⁴ Đurašković, Lucija, *Sakralni spomenici Budvanskog Starog grada*, u Đurašković, Lucija, *Budva: grad kralja Kadma*, Copyright/Patent, Budva, 2009, str.187.

4. STARI GRAD BUDVA

Stari grad miruje vijekovima na istom mjestu, opasan visokim i debelim zidinama, po kojima se može šetati oko grada od zapadnih ulaznih vrata do Citadele, pa i na njenom jednom dijelu. Stari grad Budva u stvari je gradska tvrđava u današnjem istoimenom naselju. Tvrđava je prvobitno podignuta na ostrvu nedaleko od obale, a kasnije je prevlakom spojena sa kopnom tako da je danas to obalsko utvrđenje, iako je prvobitno bilo ostrvsko.

Na ovom prostoru različite civilizacije su se rađale i nestajale, a svaka je ostavljala trag svoje duhovne i materijalne kulture. Različiti djelovi zidina potiču iz različitih perioda. Pored novootkrivenih pilona, kapije antičke Budve, najnovija istraživanja pokazala su da se u temeljima postojećih bedema, na sjevernoj i zapadnoj strani, nalaze ostaci zidina iz helenističkog i rimskog perioda. Od vremena mletačke vlasti u gradu se počinju dizati dvospratne i trospratne kuće izgrađene od domaćeg kamena, sa elementima renesansnog i baroknog prizvuka na prozorima gornjih spratova.

Primjetne su razlike, neravnine, slojevi, i vidljive popravke o restauracije sprovedenje tokom vijekova. Pretpostavlja se da dio kod crkve Santa maria in punta potiče iz IX vijeka, dio na potezu sjever – jug iz XII i XIII vijeka, a današnji izgled povezuje se sa periodom mletačke vlasti, odnosno XV vijekom i kasnije. Uprkos svemu Stara Budva, zatvorena zidinama, predstavlja jedinstvenu arhitektonsku i urbanističku cjelinu. Grad je u cjelini stavljen pod zaštitu Zakona o spomenicima kulture.

„Skladna cjelina starih zidina kao okvir srednjovjekovnog grada, crkva Svetog Save Osvećenog kao simbol multietničke zajednice, bogato crkveno slikarstvo (ikone i freske) u crkvama Sv. Ivana i Sv. Trojice, ljetna pozorišna scena Kastela (nekadašnji centralni punkt regije) i mnogi drugi prostori i objekti na kojima i u kojima se i danas građani okupljaju, svjedoče o tome da je Stari grad oduvijek bio grad različitih etosa i kultura, pravoslavaca i katolika, tj. Grad urbanog kontinuiteta.“²⁵

U Stari grad se može ući kroz četvoro vrata sa sjeverne strane, jednim sa zapadne i jednim sa morske strane. Na sjevernoj strani grada je locirana morska luka, a plaže su sa

---

²⁵ Marinović, Sanja, *Urbane karakteristike grada*, u Đurašković, Lucija, *Budva: grad kralja Kadma*, Copyright/Patent, Budva, 2009, str. 112.

istoka i južne strane. Glavna kapija starog grda nosi tri naziva: Glavna vrata, Velja vrata, i Porta di Terra Ferma (Vrata od čvrste zemlje). Iznad vrata nalazi se stari grb Budve, na kome je prikazan venecijanski lav. Sa unutrašnje strane vrata je mozaik Bogorodice s djetetom. On je skorijeg datuma i zamijenio je drvenu ikonu koja je tu vijekovima stajala, a koju su ostrašćeni pripadnici Komunističke partije skinuli sa zida i bacili u more. Spletom čudnovatih okolnosti, ikona je kasnije slučajno nađena u moru. Iako prilično oštećena, pohranjena je u crkvu Svetog Ivana gdje još strpljivo čeka restauraciju.

Što se tiče arhitekture Starog grada²⁶, kuće su kamene sa obaveznim škurama a ulice su uske i blago krivudave. Većina kuća potiče iz XVII vijeka i sagrađene su poslije velikog zemljotresa 1667. godine. Ostale potiču iz XVIII ili XIX vijeka.

Tipična budvanska kuća sastoji se od tri sprata. Gornji spratovi su povremeno ukrašavani balkonima ili baroknim detaljima. Mogu se primijetiti i prozori sa visokim, prelomljenim lukovima, prema vencijanskom uzoru. Cijeli grad skladno i dopadljivo djeluje. Osvaja posjetioca na prvom koraku i mami ga da uđe u neki od brojnih kafe-barova, restorana, butika, zlatarskih radnji ili da se osvježi u nekoj poslastičarnici.

Kada uzmemo u obzir sve gore pobrojane kvalitete postaje jasno da Stari grad kao najznačajnija kulturno – istorijska i ambijentalna vrijednost, predstavlja ishodište privrednog razvoja cjelokupne Budve. Pri čemu bi smo ipak istakli da glavna spomenička vrijednost ne leži u pojedinačnim objektima Starog grada već u njemu u potpunosti kao u jednoj sveobuhvatnoj skladnoj cjelini.

²⁶ Na ilustraciji prikazan je pogled na Stari Grad od Citadele, to jest sa južne strane grada. Izvor fotografije: <http://www.montenegro.travel/objekti/stari-grad-budva>, uvid ostvaren: 17.03.2017. u 15:00h.

4.1) Citadela

Povezana sa zidinama u južnom, najuzvišenijem dijelu grada, uzdiže se budvanska tvrđava Citadela²⁷, jedinstven primjer takvog istorijski slojevitog objekta na Crnogorskom

primorju. Citadela, nekada zvana Castello di Santa Maria ili Kaštel tokom vremena je imala razne uloge: od svjetilišta do gradskog administrativnog centra ili, mnogo kasnije, kao vojno utvrđenje. Hroničar Budve iz XVII vijeka – Krsto Ivanović daje opis tvrđave:

„Kaštel Budve, sagrađen u staro vrijeme na južnoj strani jednog otočića s visokim zidovima i ravnim površinama, ima potrebna skladišta za municiju, bunare, peći i stambene zgrade, kako za predstavnike državne vlasti tako i za vojnike. Na Kaštel se nadovezuje sa sjevera ograđen prostor, zvan Barbakano, koji služi za sigurno povlačenje i sigurno sklonište u slučaju ako padne grad...”²⁸

Arheološki nalazi ukazuju na to da je u V ili IV vijeku prije n.e. tu najvjerojatnije bio izgrađen antički akropolj. Današnje zdanje potiče iz XI ili XII vijeka, a kasarnu, kroz koju se ulazi u srednjevjekovno zdanje, podigli su Austrougari 1837.godine. Umjesto stepeništa koje

²⁷ Na ilustraciji zapadni zid Citadele i lijevo od njega crkva sv. Trojice. Izvor fotografije: <http://www.primelocation.com/overseas/details/36554836#hGK7b3VM9SEtPO2T.97>, uvid ostvaren: 18.03.2017. u 12:00h.

²⁸ Izvor Krstovog opisa nađen u: Luketić, Miroslav, *Budva, Sv. Stefan, Petrovac, Obod*, Budva - Cetinje, 1966, str. 130.

vodi do ulaza, tu je nekada bio postavljen pokretni most. U tvrđavi je postojala i mala crkvice koju su srušili Austrijanci. Zadnji put je tvrđava rekonstruisana 1836. i ta godina stoji napisana nad ulaznim vratima.

4.2) Crkva svetog Ivana

Posebnu kulturno – istorijsku dragocjenost Budve čine brojni sakralni spomenici unutar Starog grada, kao i brojne crkve, manastiri i tvrđave duž njene rivijere. Crkva svetog Ivana sigurno spada među najstarije crkve na crnogorskom primorju. Sagrađena je još u VII vijeku i bila je sjedište budvanske nadbiskupije i sve do 1828. godine vodila se kao katedrala. Od te godine budvanska biskupija je zvanično i ukinuta. Crkva koju danas vidimo nekoliko puta je prepravljena i sagrađena je na temeljima stare crkve. Pretpostavlja se da je u vrijeme građenja bila u obliku rotunde, što je karakterističan kružni tip građevina najčešće nastalih tokom ranog srednjeg vijeka. Na južnoj strani je zgrada, koja je najprije služila kao biskupski dvor. Najviša oštećenja crkve bila su 1667. godine za vrijeme zemljotresa.

„Njen prvobitni izgled , prema maketi koja se čuva u samoj crkvi, pokazuje da je imala okruglu formu. S lijeve strane, uz samu crkvu uzdiže se visoki toranj, završen 1867. Godine. Sa desne strane crkve nalazi se zgrada bivšeg biskupskog dvora, na koju je 1903. godine dograđen još jedan sprat – za potrebe društva „Sloga“. Čitav kompleks zajedno daje fasadi hrama monumentalan izgled.“²⁹

Ova trobrodna bazilika³⁰, sa bočnim pijevnicama, sakristijom i horom se zbog gotičkih prozora svrstava u građevine iz XV vijeka. U njoj se čuvaju neki od značajnih spomenika kulture i neke od najvećih dragocjenosti Budve, uključujući čuvene ikone, najljepši primjeri zlatarstva i crkvenog veza, kao i čuvene hronike vikara don Antuna Kojovića, koje dočaravaju pojedinosti iz života Budve krajem XVIII i početkom XIX vijeka.

²⁹ Luketić, Miroslav, *Budva, Sv. Stefan, Petrovac*, Obod, Budva - Cetinje, 1966, str. 131.

³⁰ Na ilustraciji katedralna crkva svetog Ivana sa zvonikom. Izvor fotografije:

<http://www.webphoto.ro/montenegro/the-old-town-of-budva-too-beautiful-to-look-2500-years-old.html>, uvid ostvaren: 18.03.2017. u 18:00h.

U crkvi se čuvaju četiri knjige i u njima se pominju i ličnosti poznate daleko izvan Budve kao što su između ostalih nadbiskup zadarski Ivan Budvanin, pisac i biskup iz XV vijeka Nikola Modruški, kanonik i pjesnik dr Krsto Ivanović...

Sjeverni oltar Crkve Svetog Ivana krasi najpoznatija budvanska ikona, koju nazivaju *Budvanska Gospa, Madonna in Punta* ili *Velika Panagija*. Ova ikona prenesena je iz samostanske crkve Santa Maria in Punta 1808. godine, a 1863. Napravljen je za nju posebni mramorni oltar. Živopisana u grčko-vizantijskom stilu, ikona vjerovatno datira iz XII ili XIII vijeka, ali je predanje povezuje sa IX vijekom pa čak i sa Svetim Lukom. Srebrni okvir na ikoni radio je Marino Fossi iz Vićence.

Budvanska Gospa je zaštitnica grada i njoj se pripisuju čudotvorne moći. Vjeruje se da je ona štitila grad od gusarskih napada, pa čak i od kuge, jer dok su okolna sela ostajala opustošena, stanovnici starog grada su pošteđeni epidemije. U staroj Budvi, Bogorodičin kult je bio posebno i naročito izražen, jer je od davnina smatrana zaštitnicom ovog drevnog grada. Sa velikom vjerovatnoćom se može tvrditi da su u određenom periodu budvanske istorije postojala čak tri svetišta unutar grada posvećena ovoj svetoj ličnosti. To su crkve Santa Maria in Punta, Santa Maria de Castelo i Santa Maria del Angelo koja je upravo od 1442. posvećena sv. Ivanu Krstitelju.

Od ostalog inventara vrijedno je pomenuti sliku sv. Luke koja je rad budvanskog slikara Anastasa Bocarića. Potom, sliku „Krštenje Isusovo“ radio je Antonio Flovijani 1835. godine. Iz XVII vijeka je slika (platno) sv. Antona pustinjaka, rad nepoznatog autora. Zatim šest velikih srebrnih svijećnjaka su sa kraja XVIII vijeka i srebrni krst takođe iz istog perioda. Tu se nalazi i pluvijal sa zlatnim trakama, koji je 1743. godine pripadao hvarskom biskupu Budvaninu Antonu Bečiću, kao i neki drugi važni predmeti.

4.3) Crkva Santa Marija in Punta

Crkva Santa Maria in Punta svrstava se u red najstarijih preromaničnih crkava na primorju. Mali zvonik na preslicu sa tri okna je novijeg datuma. Fasad je ukrašena rozetama. Prilikom opravke crkve nijesu obavljani konzervatorski radovi, te je zbog toga došlo do pojedinih izmjena. (pločnik, stepenište i drugo). U crkvi je bilo mnogo starih grobova.

Položaj crkve³¹ je uslovljen konfiguracijom terena, tako da je svojom južnom i zapadnom stranom vezana za gradske zidine. Datum izgradnje, 840. godina uklesan je na zidu i najstariji je precizno datiran srednjevjekovni natpis na istočnoj obali jadrana. Crkvu su osnovali benediktanci i tu je bio i njihov manastir. Kao što i legenda pominje, crkva se nalazi na rtu („in punta“), u jugozapadnom dijelu Starog grada. Naime, nastanak crkve povezuje se sa legendom o čudnoj galiji iz koje su ljudi sijede kose i dugih brada iznijeli ikonu Bogorodice i postavili je na rt. Time su željeli da provjere da li u gradu ima hrišćana. Ikona je bila prihvaćena, a na mjestu gdje je bila postavljena, sagrađena je crkva.

„Poznat je pomen ove crkve u pismu koje je papa Kliment VI, godine 1346, uputio caru Dušanu. Car Dušan je za vrijeme svog aktivnog prisustva u primorskim krajevima, u ovoj crkvi starog benediktanskog manastira, izdao 1351. godine jednu povelju. U XIII vijeku franjevci preuzimaju crkvu i u njoj borave do dolaska francuza 1807. godine.“³²

³¹ Na ilustraciji crkva Santa Marija in Punta. Izvor fotografije: <http://www.photomontenegro.me/en/santa-maria-in-punta/>, uvid ostvaren: 15.04.2017.

³² Đurašković, Lucija, *O kultu Sv. Marije Bogorodice zaštitnice grada*, u Kalezić, Danilo, *Budva*, Oktoih: KIZ Kultura, Beograd, 1996, str. 98.

U benediktinskom samostanu Santa Marije in Punta polovinom IX vijeka osnovana je prva škola u Budvi.

4.4) Crkva svetog Save Osvećenog

Primjetno minijaturna crkva Sv. Save Osvećenog³³ potiče iz XII vijeka. Nalazi se u blizini crkve Santa Marije, nad samim morem. Usmjeren prema istoku, jednostavne je forme, bez zvonika sa dimenzijama 5x3m. Zidana je grubo obrađenim tesanicom, dok je fasada obložena tesanim kamenom pravilnog oblika, postavljenim u horizontalne redove.

„Unutrašnjost crkve je sa dva para plitkih pilastara podijeljena na tri traveja. Svod je poluobljučast, a veći dio podne konstrukcije naslanja se na živu stijenu. Na sjevernom zidu nalaze se dva mala, lučno završena prozora. Na zapadu, iznad ulaznih vrata, izveden je skromni, lučni romanički portal.“³⁴

Otkriće zapisa na kamenoj ploči koja je nađena u dnu niše u istočnom traveju svjedoči o godini 1141. Otkriveno je takođe da se ispod maltera, kojim je prekrivena unutrašnjost crkve nalazi živopis. To prilično oštećeno zidno slikarstvo, prema prvim

pretpostavkama potiče iz XII vijeka i pripada vizantijskom stilu.

Crkva se pominje još iz doba Nemanjića i Balšića. U to vrijeme njome su se služili pravoslavci. U Balšinoj povelji iz 1413. godine navedeno je da sveštenik Bjeladin služi u njoj. Za vrijeme mletačke okupacije fratri su 1550 g. prisvojili ovu crkvu. Tako se iza skromne romaničke arhitekture krije jedinstvena duhovna vrijednost, jer su se u ovoj crkvi svojevremeno održavale i katoličke mise i pravoslavne liturgije, ukazujući na tradiciju vjerske

---

³³ Na fotografiji lijevo od istoka gledano crkva Svetog Save, desno pored nje Santa Marija in Punta. Izvor fotografije: https://commons.wikimedia.org/wiki/File: Budva,_chiese_di_san_sava_e_di_santa_maria_in_punta_01.JPG, uvid ostvaren: 15. 04.2017. u 16:00h.

³⁴ Đurašković, Lucija, *Sakralni spomenici Budvanskog Starog grada*, u Đurašković, Lucija, *Budva: grad kralja Kadma*, Copyright/Patent, Budva, 2009, str. 198.

tolerancije u Budvi. I ne samo što su crkvu koristili vjernici obje vjere, već su i sveštenici veoma kolegijalno zamjenjivali jedan drugog pri vršenju crkvenih obreda.

4.5) Crkva svete Trojice

Crkva Svete Trojice³⁵ je „najmlađa“ u Starom gradu. Tokom XVIII vijeka gradski oci su u više navrata od Austrije tražili dozvolu da izgrade pravoslavnu crkvu. Odobrenje je

najzad dobijeno 1797., a crkva je završena 1804. Crkva je urađena u stilu crkve sv. Gospođe u manastiru Podostrogu. Ima zvonik na preslicu satri zvona i kube. Fasada je ukrašena rozetom iznad zapadnih vrata. Sa zidovima od bijelog i ružičastog kamena položenog u naizmjenične redove ona je izvanredan primjer arhitekture pravoslavnih crkava, koje su najčešće jednobrodna zdanja. Crkva simbolično predstavlja Nojev kovčeg i pruža utočište od poplave iskušenja ovoga svijeta.

Ikonostas, ili pregrada koja razdvaja naos od oltara, simboliše dodirnu tačku između ovozemaljskog i nebeskog svijeta. Ikonostas najčešće ima troje vrata: veća, dvokrilna u sredini i po jedna manja vrata sa obje strane. Središnjim „kraljevskim“ ili „svetim“ vratima mogu se koristiti isključivo sveštenici. Ikonostas u crkvi Svete Trojice naslikao je 1833. grčki ikonopisac Nauma Zetiri, čiji potpis se vidi ispod centralnog krsta s Raspećem. Ovo djelo je

---

³⁵ Na ilustraciji crkva svete Trojice, a u pozadini lijevo nazire se crkva svetog Ivana. Izvor fotografije: <http://www.budva.travel/znamenitost/landmarks/crkva-sv-trojice-budva/>, uvid ostvaren: 02.04.2017., u 12:00h.

tipično za vizantijski stil kasnog srednjeg vijeka. Grčkom ikonopiscu Nikoli Aspiotiju dugo se greškom pripisivao rad na cjelokupnom ikonostasu budvanske Sv. Trojice.

Ispred crkve, u zelenilu, nalazi se grob Stjepana Mitrovog Ljubiše.

4.6) *Muzej grada Budve*

Muzej grada Budve može se pohvaliti impresivnom zbirkom koja oživljava budvansku istoriju i tradicije. Možete da vidite lapidarijum sa rimskim pločnikom, eksponate iz helenističkog i rimskog perioda, kao i srednjevjekovnu zbirku. Etnografska postavka živopisno ilustruje kontrast između gradskog i seoskog načina života koji se u Budvi prepliću i daju jedinstveni identitet. Zbog svog tipično mediteranskog karaktera, zgrada Muzeja je 2005. dobila međunarodnu nagradu „Zelena jabuka“.

4.7) *Kuća Stjepana Mitrovog Ljubiše*

Stjepan Mitrov Ljubiša smatra se najvećim budvanskim piscem, misliocem i državnikom. Nesumnjivo je najpoznatiji Budvanin. Po ocjeni kritike on spada u najbolje pripovjedače srpskog jezika. Ljubiša navodi u svojoj Autobiografiji da je rođen 1824, ali najnovija istraživanja upućuju da je rođen 6. marta 1822. godine. Sa šesnaest godina ostao je bez oca i prihvatio se pisarskih poslova u opštini budvanskoj da bi od 1843. obavljao funkciju sekretara.

Spomen-dom³⁶ je i njegova rodna kuća, a u ovim prostorijama se, posebno ljeti i povodom Ljubišinog rođendana 29. februara održavaju brojne književne večeri i izložbe. Tu takođe nastaju naučni radovi i izdaju se zanimljive književne edicije.

5. BUDVANSKA SELA I POTENCIJAL ETNO TURIZMA

Sela Budvanske opštine evoluirala su u svom razvoju kroz istoriju pod uticajima različitih kultura. Kao i u urbanim sredinama pa tako i u selima, prije Slovena, na osnovu arheoloških nalaza i toponima primjetni su uticaji ilirske, grčke i rimske kulture. U srednjem vijeku neosporan je uticaj velikih imperija Venecije i Turaka a kasnije i Austrougarske, sa kojima su sela bila ekonomski i kulturno povezana. Ruralne osobnosti kulturnog nasljedja ovog područja pokazuju jedinstvenu vrijednost koja kao takva zahtijeva da bude zaštićena, sačuvana i na kraju unaprijeđena.

Kao što to kroz istoriju često biva neka seoska naselja vremenom su nestajala, a pojavljivala su se i formirala nova, sve u zavisnosti od raznih uslova prije svega ratnih i privrednih. Današnji raspored sela kakav imamo, otprilike se ustalio u periodu od XII do XIV vijeka i kao takav gravitira do danas. Između njih ne možemo a da ne istaknemo prostor koji

---

³⁶ Na ilustraciji enterijer spomen-doma Stjepana Mitrovog Ljubiše. Izvor fotografije: <http://portalanalitika.me/clanak/230495/spomen-dom-stjepan-mitrov-ljubisa>

pokrivaju *Paštrovići*³⁷ kao najdominantniji i najznačajniji. Ova oblast pod tim imenom poznata je od sredine XV vijeka. Život ljudi u Paštrovićima, slično Bokeljima, bio je orjentisan moru i pomorstvu. Bilo je među njima brodovlasnika i kapetana i vrijedjeli su za vješte pomorce, koji su se u prošlosti znali baviti i gusarenjem. Većina njih ipak se bavi poljoprivredom i stočarstvom te izuzetno razvijenim maslinarstvom.

U ovoj jedinstvenoj cjelini posle hiljadugodišnjeg razvoja danas se geografski i turistički ističu zone koje su više privlačne od onih manje značajnijih i manje razvijenijih. Jasno takođe možemo napraviti razliku između priobalnog područja i zaleđa: jedan je uz more, drugi ispod planine, prvi je na niskoj nadmorskoj visini drugi na visokoj, jedan je skoro bez obradivog zemljišta u drugom se zemljište može obrađivati, u jednom potoci uviru u more u drugom su njihovi izvori. Pa tako razlikujemo sela na obali kao što su: Bečići, Rafailovići, Divanovići, Vrijesno, Podličak, Pržno, Sveti Stefan, Blizikuće, Drobnići, Rijeka, Katun, Midžorov Krš, Đurovići, Golubovići i Kanjoši, od sela u planini: Brajići, Pobori, Stanišići, Lapčići, Markovići, Dabkovići, Kuljače, Čelobrdo, Đenaši, Vrba, Tudorovići, Čami Do, Žukovica, Brda, Novoselje, Grabovica, Kaluderac, Počmin i Popovo Selo.

³⁷ Na ilustraciji mapa Paštrovićkih sela kao najznačajnijih kulturno istorijskih ruralnih naselja Budvanske opštine. Izvor fotografije: <https://montevilla.org/category/news-views/>

Kao što smo rekli, različiti faktori uticali su da se obalni dio sela usmjeri na ribarstvo i uzgoj maslina, a zaleđe usmjeri ka stočarstvu i zemljoradnji:

„*Priobalno područje*, ono koje se pruža približno 40 do 60 m, a ponegdje i do 100 m nadmorske visine ima uski pojas zemlje između mora i magistrale, koji je ključni, noseći i najvažniji privredni i ambijentni potencijal cjelokupnog regiona.

Područje brdskog zaleđa, koje obuhvata sem prirodni predio od približno 100 do 500 metara nadmorske visine sadrži dva izražena visinska pojasa, dvije jasne cjeline koje su paralelne sa morskom obalom.“³⁸

U procesu urbanizacije šezdesetih godina prošlog vijeka došlo je do favorizovanja nizijske linije naselja pretvorivši je u manje više urbano i konurbano tkivo, ostavivši tako gornja brdska sela bez života i ljudi. Pojas brdskih sela danas je gotovo opustio. Umrtnjena naselja predstavljaju prazne oblasti prepuštena fizičkom i kulturnom propadanju:

„Iz rezultata poslednjeg popisa stanovništva, domaćinstava i stanova iz 2003. Godine saznajemo da su neka sela, kao što su Blizikuće, Brda, Ilino Brdo, Radenovići i Čučuci ostala bez stalnih stanovnika“³⁹

Ovaj proces nestajanja ruralnog graditeljskog nasljeđa može i treba da bude zaustavljen. Stavljanje starih sela na listu svakolikih potencijala svrstalo bi Crnu Goru u klub turističkih zemalja koje prepoznaju autohtonu ruralnu arhitekturu, kao što su to uradile susjedna Italija i Hrvatska ili Grčka na svojim ostrvima. Crna Gora treba sebi da kaže koliko je ta traka naselja jedna od njenih prednosti u odnosu na mnoge obalne segmente Mediterana. Maslina zajedno sa kamenom antičkog amfiteatra moćno je estetsko i ekonomsko sredstvo isto kao što su to i zatalasani pejzaži čokota ispresijecani modernom urbanom gradnjom. Stoga je u najmanjoj mjeri nepristojno tolerisanje gubitka ove blagoprijatne domaće kombinacije ekonomije sa agro kulturom i ekologijom.

U tom cilju moguće je sprovesti niz mjera i reformi koje bi revitalizovale ruralno nasljeđe i dali mu novi život istovremeno obogaćujući raznovrsnost Budvanske turističke ponude:

---

³⁸ Macura, Vladimir, *Opšti uvod u razvoj Ruralne sredine Budvanskog kraja*, u Đurašković, Lucija, *Budvanska sela: biseri etno turizma*, Copyright/Patent, Budva, 2009, str. 14.

³⁹ Vujović, Tanja, *Ruralna Arhitektura*, u u Đurašković, Lucija, *Budvanska sela: biseri etno turizma*, Copyright/Patent, Budva, 2009, str. 64.

„Neka vrsta modernog puta koji će imati moć da poveže cjelokupni Jadran (Hrvatska – Crna Gora – Albanija) svakako će otvoriti i novu perspektivu unaprijeđivanja sela u pobrdima. Sa tom hiper mrežom biće povezana ona nižih stepena, sve do lokalnih seoskih puteva, pješćakih daljinskih transferzala, posebnih rekreativnih staza i, naravno, neizostavnog *mountain bike-a*.“⁴⁰

Tako revitalizovano seosko okruženje omogućilo bi lakšu dvosmjernu komunikaciju sa onima iz vaneoskih krajeva: ljudi sa sela mogli da pođu do posla ili recimo škole, ali i ljudi iz urbanih mjesta lakše bi dolazili do seoskog ambijenta i boravili u njemu. Takvo otvaranje brda omogućilo bi ponovni život ruralnom graditeljskom nasljeđu. U tom smislu kao svojevrsan pandan „morskom dobru“ moguće je predložiti novi geografski, kulturni, socijalni i urbanistički pojam: „brdsko dobro“. Pod tim pojmom bi se obuhvatala sva prelijepa kamena sela nanizana u kraškom pejzažu od Debelog brijega do krajnjeg juga na Bojani.

Pored dobrih puteva uz programe revitalizacije sela neophodno je prvo održati postojeće stare objekte, uz poštovanje svih principa konzervacije, i bez promjene namjene objekata. Ne moramo imati „na hiljade“ takvih naselja, ali potrebno je da ih bude dovoljno. Obavezno je da ognjište ostane otvoreno, da mlinovi melju masline, da obori budu puni, da se erozija sprečava kamenim suvomeđama, da se održava autentično rastinje, da se prije vina nudi riba i da se u glavnom ono što je autentično prezentuje kao turistička ponuda u dijelu koji prepoznamo kao etno turizam.

Poslije detaljnog i sistematskog proučavanja arhitekata i muzejskih radnika na nedirnutom prostoru sela mogao bi recimo još da se ostvari projekat „Muzej na otvorenom prostoru.“⁴¹ U prvoj fazi moguće je

sela: biseri etno turizma, Copyright/Patent, Budva, 2009., str. 32.

⁴¹ Na ilustraciji *manastir Praskvica* kao ugledno stjecište pisane riječi i umjetnosti, najčuveniji vjerski i politički centar svih paštrovskih plemena, a samim tim i najpoznatiji u kompleksu manastira ovog podneblja. Nalazi se nedaleko od Svetog Stefana, iznad Miločerske plaže, ima svoje ime po izvoru Praskvice. Izvor fotografije: <http://spiritus-movens.me/religija/05/29/manastir-praskvica-arhiva-pastrovske-bankade/>

u Đurašković, Lucija, *Budvanska*

osmisлити mediteransku kamenu kuću sa pratećim elementima povezanim sa življenjem u tom prostoru. Enterijer kuće sadržao bi karakteristično pokućstvo, namještaj, ognjište, posuđe, a značajno mjesto našli bi djelovi narodne nošnje, ikone kao i drugi proizvodi domaće i zanatske radinosti. Kamene kuće potrebno je preurediti u male seoske muzeje, sa izvornim i estetski originalno uređenim ambijentom dopadljivim kako domaćim tako i inostranim turistima. Prilikom prilagođavanja ambijenta moguće bi bilo otkupiti eksponate seoskog enterijera koji bi se restaurirali i konzervirali. Pojedini rjeđi eksponati mogli bi se fotografisati i kao razglednica prodavati sa originalnom crnogorskom markom.

„Uz kuću je potrebno sagraditi i veliko kameno guvno kao svojevrsni amfiteatar pod vedrim nebom. Kameno guvno, sa kamenim klupama, bilo bi najbolji prostor za izvođenje kratkih pozorišnih predstava, održavanje književnih večeri i folklornih manifestacija.“⁴²

Moguće bi bilo sklopiti ugovor sa likovnom akademijom sa Cetinja da tokom ljetnjih mjeseci kameno guvno za studente bude atelje pod vedrim nebom. Takođe bi se moglo iz Grad teatra adaptirati izvođenje pojedinih predstava na njemu.

Važno bi bilo i osmisлити specifične etno motele u kojima bi turisti mogli uživati u specijalitetima mediteranske i brdske kuhinje a sela da obogate svoju turističku ponudu. Mnogo ljudi bi se uključilo u proizvodnju domaćih proizvoda koji bi se prodavali turistima. Jednom sedmično za vrijeme turističke sezone mogli bi se organizovati i seoski pazari na kojem bi turisti mogli kupiti domaći pršut, sir, ulje, vino, smokve, prirodne čajeve i drugo.

Dobar primjer predstavljaju pojedini etno restorani – objekti u zaleđu Budve u kojima se organizuju crnogorske etno večeri, poznate još uz ime „Crnogorska svadba“. U autentičnom ambijentu i prelijepoj prirodi turistima se služe tradicionalna jela kao što su pršut, sir, masline, pečenje, riba, kastradina, domaći krompir i tradicionalna pića domaće rakije, sokovi i vina... Etno društva izvode crnogorske igre i kolo u prelijepoj crnogorskoj nošnji, uz crnogorske izvorne pjesme, melodije sa gusala (tradicionalnog instrumenta) i držanje zdravica kako se to u stara vremena radilo. Ovakvi događaji čine da veliki broj turista dolazi i posjećuje sela i samim tim omogućava njihovo življenje.

Ovaj zanimljiv etno projekat mogao bi se ostvariti postepeno i u fazama, uz ne velika finansijska sredstva, a samim tim turistički valorizovati. Jer turisti koji posjećuju budvansku rivijeru ne dolaze samo radi kupanja i sunčanja već i radi uživanja u cjelokupnom prostoru u kojem borave.

---

⁴² Vujošević, Mileva, *Turistička perspektiva razvoja Ruralnog okruženja Budve*, u Đurašković, Lucija, *Budvanska sela: biseri etno turizma*, Copyright/Patent, Budva, 2009, str. 256.

6. BUDVA ZA BUDUĆNOST

Plan razvoja Budve u narednih deceniju i po, pa i na dugoročniji period od posebnog je značaja ne samo za današnje turiste i domaće stanovništvo, već i u krajnjem slučaju treba da služi djeci sadašnjeg stanovništva, njihovim unucima i svim generacijama koje dolaze. Pri tom je neophodno da proces razvoja turizma napravi balans između nevjerovatne ljepote Budve i sa pažljivim i razumnim očuvanjem dragocjenih prirodnih i kulturnih bogatstava. Uz poštovanje, ekonomskih, ekoloških i socijalnih načela potrebno je doprinijeti trajnom

ekonomskom napretku Budve. Njegovanje prirode i pejzaža egzistencijalni je imperativ jer oni čine osnovni kapital. Neophodno je racionalno očuvanje i adekvatna upotreba sveukupnih resursa – bilo da je riječ o čistoj vodi, divnim pejzažima ili kulturnom nasljeđu koji će na kraju služiti kao generator održivog razvoja.

Razvitak regiona i globalnog tržišta diktira uslove za stvaranjem novog i zanimljivijeg raznovrstnog i aktivnog odmora koji uključuje još i recimo sportski i kongresni turizam. Kapaciteti prateće i turističke infrastrukture, saobraćaja i smještaja potrebno je da se kontinuirano osavremenjuju, poboljšavaju i povećavaju. Vidljivo je da postojeći nivo turističkog razvoja nije adekvatno usklađen sa razvojem neophodne prateće infrastrukture. Treba ostvariti konkretne planove izgradnje i finansiranja jer je razvoj turizma dodatno uslovio opterećenje Budvanske infrastrukture za snabdijevanje vodom, elektrošnabdijevanjem i uklanjanjem otpada. Osim toga nužno je „osluškivanje“ potreba turista, njihovih želja i koliko je to moguće povremeno usklađivanje ponude sa istima. Pri svemu tome u budućnosti akcenat treba da bude na povezivanju Budvanskog zaleđa i njenog primorja u jedinstven i kvalitetan turistički doživljaj. A to znači napraviti kompleksnu ponudu koja bi uvezala kupalački dio turizma zajedno sa proizvodima i originalnim aktivnostima koje nude budvanska sela. Ukoliko bi se to ostvarilo u narednih desetak godina smatramo da bi se ostvarili jako dobri osnovi za produžetak sezone za još nekoliko mjeseca.

Konkretno vizija je da Budva postane mediteranska destinacija sa što širom lepezom ponuda. Jedinstveni atributi treba da budu privlačni za srednje i luksuzno tržište. U tom cilju treba još više razviti luksuzne turističke potrebe kao što je recimo jahting. Takođe je potrebno fokusirati se na privlačenje stranih investitora onih koji imaju iskustvo i znanje potrebno za realizaciju istog cilja. Značajno bi bilo izvršiti i ulaganja u ljudske resurse kako bi se stvorio edukovan i obučen kadar na svjetskom nivou. Sportske, zdravstvene, porodične i zabavne ponude neizostavne su u savremenom turizmu, naročito ako ekstremno kratku ljetnju sezonu treba produžiti nezavisno od vremena za kupanje, i ponuditi i trajno obezbijediti u sveukupnom smislu visokokvalitetni odmor.

Što se tiče smještajnih kapaciteta nailazi se na problem u činjenici da još uvijek veliki broj stanova i kuća za odmor te privatnih soba za najam nije registrovan za pružanje turističkog smještaja. Registracija svih smještaja za odmor doprinijeće većoj transparentnosti i sigurnosti u planiranju infrastrukture. Tako da je to jako bitna stavka na kojoj treba poraditi u budućnosti. Kada se uz to doda podatak da udio hotelskih smještaja nije onoliki koliko bi

trebalo. A znamo da hotelski kapaciteti čine okosnicu turističke privrede jer turoperateri zasnivaju svoje prodaje na standardnim hotelskim kapacitetima. Nameće se imperativ za izgradnjom kvalitetnog, visokoprofitnog hotelskog sektora. Za pozicioniranje na tržištu Budvi su potrebni veliki, tržišno sposobni smještajni kapaciteti u dobro opremljenim objektima, orijentisani na ciljne grupe, čiji su ponuda i nivo cijena atraktivni tokom čitave godine. U tom smislu velnes/spa kapaciteti predstavljaju ponudu nezavisnu od sezone.

Kada rezimiramo sve rečeno dolazimo do više teza koje treba realizovati:

- Unaprijeđenje saobraćajne infrastrukture i bolja povezanost Budve sa drugim gradovima. U tom smislu jako je pohvalna prošlogodišnja izgradnja četiri trake i regulisanje kružnog toka na prilazu iz pravca Bečića. Kao i trenutni radovi na proširenju treće trake u pravcu Cetinja.
- Unaprijeđenje Budvanske komunalne infrastrukture. Konstantna briga o čistoći ulica, ali i plaža i čistoće vode mora.
- Privlačenje investicija u nove visokostandardne smještajne kapacitete. Pohvalna je i primjetna izgradnja novih i kvalitetnih hotela na teritoriji Budve sa čijim trendom je potrebno i nastaviti
- Pospješivanje kvaliteta usluga u sektoru turizma. Tu prije svega mislimo na visokoobrazovan i visokoprofesionalan ljudski kadar, koji bi mogao da pruža usluge odgovorno i profesionalno.
- Ostvarivanje harmonije između budvanske arhitekture i budvanskog okolnog prirodnog ambijenta u cjelini stvaranje „skladnog ambijenta“. Naime, potrebno je poštovati do sada sačuvani sklad arhitekture i prirode i ni po koju cijenu ne narušavati isti. Pri tom treba očuvati „čisti imidž“ Crne Gore
- Uspostavljanje efikasnih marketinških struktura
- Implementacija nacionalne strategije održivog razvoja Crne Gore
- Diverzifikacija hotelskih ponuda na području Budve. Tu prije sega podrazumijevamo: porodične saune, velnes, spa, kongres itd. Uz to unaprijeđenje rekreativnih i aktivnih kapaciteta za odmor.
- Razvoj i unaprijeđenje specifičnih turističkih ponuda koje su karakteristične u glavnom samo za Budvu, budvansko podneblje i zaleđe.
- Jačanje inspeksijskih službi.
- I na kraju povezivanje sektora turizma sa ostalim sektorima Budvanske privrede.

Uvjereni smo ukoliko bi došlo do realizacije gore pomenutih kreativnih ideja da bi Budva do 2030. godine postala atraktivna svjetska destinacija, koja bi ujedno očuvala svoj prirodni potencijal i ostvarila dugoročno održivi turistički proizvod koji bi mogle da koriste i umnožavaju naredne generacije.

7. ZAKLJUČNO RAZMATRANJE

Kako je i navedeno u „Strategiji razvoja turizma Crne Gore do 2020. god.“ Razvoj turizma ima najviši prioritet među privrednim granama. Od trajnog korištenja prirodnih potencijala, učešća javnosti i privatne privrede, od atraktivnosti ukupne ponude i njene međunarodne konkuretnosti zavise radna mjesta i standard širokih krugova stanovništva – takođe i za buduće generacije.

„Uopšteno se na turistu gleda kao na osobu koja želi nešto da doživi, koja za vrijeme odmora želi da doživi nešto sasvim drugačije od onoga što doživljava svakodnevno. (...) zato obećanja doživljaja predstavljaju privlačnost kojoj se ne može odoljeti. Ali doživljaji ne zasićuju nego stimulišu apetite za još više. Osim raznolikosti ponude koja je obavezna, turistički proizvod koji želi da zauzme

i da zadrži mjesto, mora da posjeduje komponente koje se ne mogu kopirati, koje su bezvremene i autentične.“⁴³

Iz gore izloženog rada, kako smo pokazali, istaknuto je da je Budva jedan od ne samo najstarijih već i od najznačajnijih gradova u Crnoj Gori. Njen visok kulturološko historijski status nešto je što uočavaju i gosti iz cijelog svijeta od Zapada do Istoka. Stoga postoji mnogo stvari koje se tokom kvalitetne turističke ponude mogu valorizovati. A sačuvane historijske nalaze, bedeme, mozaike, stubove, građevine, stambene i vjerske objekte potrebno je zaštititi i predati budućim generacijama na korištenje. Međutim tek je sredinom XX vijeka pokrenuta ozbiljnija privredna aktivnost. Ribarenje, maslinarstvo, gajenje južnog voća, činilo je sadržaj aktivnosti građana u priobalnom pojasu, dok je u visočijim planinskim naseljima akcenat stavljan na gajenje stoke. Pomorstvo i veću trgovinu stalno je ometalo često odsijecanje Budve od njenog zaleđa. Sve je to uticalo da se često ni društvene djelatnosti, izražene kroz školstvo i kulturu recimo, ne razvijaju do svojeg krajnjeg maksimuma.

Tek sa pokretanjem privrednog razvoja nakon drugog svjetskog rata, a naročito stavljanjem akcenta na veću dinamiku turizma ostvaren je preobražaj ovog područja. Budva je počela da nudi sve primamljivije životne i radne uslove. Tako se dogodilo da se Budva od mjesta iz kojeg se nekada išlo na pečalbu pretvori u mjesto u koje je sve više ljudi dolazilo da se naseli i radi. A o pogodnostima turističkog boravka sasvim dovoljno govore jako dobri prirodni uslovi, blaga klima sa velikim brojem sunčanih dana, sadržaj ljudskih faktora, povoljan geografski položaj, a sada i raznovrstna osnova turističke ponude.

Međutim Stari grad mora biti zaštićen i valorizovan. Potrebno je usvojiti sanacioni plan, ograničiti 'privremeno' planiranje, očuvati gradski park koji mora dobiti status zaštićene zone. Dalje je potrebno: zaštititi bedeme, očuvati funkciju stanovanja, smjestiti neke od institucija ili opštinskih organa u Starom gradu. Takođe je potrebno tretirati luku Budva strategijom pomorskog saobraćaja Crne Gore, sa osnovnom funkcijom promet - transport - komunikacija.

„Raskoši atraktivnih faktora turističke ponude izvanredno doprinosi i kulturno – historijsko nasleđe Sv. Stefan, Petrovac, brojna druga naselja sa tipičnom izgradnjom; zatim, manstir Reževići, Praskvica, Podostrog i četrdesetak srednjovjekovnih crkava, te ostalo spomeničko blago.

---

⁴³ MASTERPLAN *Strategija razvoja turizma Crne Gore do 2020.god.-*
<http://www.gov.me/files/1054715117.PDF> str. 10., uvid ostvaren: 15.04.2017. u 13:00h.

Tradicionalne turističko sajamske manifestacije kulture GRAD – TEATAR, međunarodni festival muzike PJESMA MEDITERANA, Mediteranska turistička berza i sajam (METUBES), konferencije YUMEN-a, privredni sajmovi – izložbe u okviru jadranskog sajma, koji veoma obogaćuju sadržajnost turističke ponude.“⁴⁴

Dinamičan uspon turizma nenadno je bio prekinut štetnim dejstvom prirodne stihije – zemljotresa aprila 1979. godine. Naporima tokom osamdesetih godina štete su sanirane. Tada je turistička ponuda obogaćena izdanjima hotela „Avala“, „Mogren“, moderno koncipiranim turističkim naseljem „Slovenska plaža“, hotelima „Vila Miločer“, „As“, „Palas“ obnovljeni su brojni kulturno – istorijski spomenici, uređene obale, izgrađeni su novi objekti za vršenje društvenih djelatnosti.

Problem je međutim činjenica da učešće kvalitetnih vrsta smještaja hotela i turističkih naselja i dalje su nedovoljni nasuprot inferiornih kapaciteta smještaja (kampovi, domaćinstva, odmarališta). Treba istaći da u strukturi kapaciteta osnovnog smještaja postoji čitav niz objekata „L“ i „A“ kategorije. Po svojoj atraktivnosti ističe se i u svijetu poznato i priznato modensko ostrvo Grad-hotel Sv. Stefan, koji je kao jedinstven turistički objekat na našoj planeti dobitnik međunarodnog odličja „Pomme d’ or“ (nagrade FIJET, 1972. godine).

„Imajući u vidu nivo izgrađenosti materijalne osnove turizma i koneksnih djelatnosti, zatim postojanje renomiranih ponuđača turističko-ugostiteljskih usluga i organizatore putovanja, takođe i bitno osnažene kadrovske resurse, može se tvrditi da je ostvarena puna zrelost turizma.“⁴⁵

Naravno, naponi se i dalje ulažu da se uvećaju ukupne pogodnosti boravka, odnosno da se sadržajnost i kvalitet ponude primjeri visokim vrijednostima atraktivnih faktora. Turizam je sadašnjost ali i budućnost, trajna egzistencija opštine Budva⁴⁶. O Budvi se pjeva, za njom se čezne i kontinuirano se umnožava broj onih koji je žele stalno posjećivati.

Stalni unaprijeđivanjem svojih ponuda Budva očuvava ugled Metropole turizma i visokovrednovane turističke destinacije.

8. LITERATURA

1. Dulović, Vladimir, *Montenegro in your hands*, KOMSHE, Beograd, 2008.
2. Đurašković, Lucija, *Budva: grad kralja Kadma*, Copyright/Patent, Budva, 2009.
3. Đurašković, Lucija, *Muzej Budve: blago Kadmovog grada*, 2013.
4. Đurašković, Lucija, *Budvanska sela: biseri etno turizma*, Copyright/Patent, Budva, 2009.
5. Kalezić, Danilo, *Budva*, Oktoih:KIZ Kultura, Beograd, 1996.
6. Kapičić, Anđe / Vujačić, Velimir, *Vodič kroz muzeje Crne Gore*, Ministarstvo kulture, sporta i medija Republike Crne Gore, Podgorica 2007.
7. Luketić, Miroslav, *Budva, Sv. Stefan, Petrovac*, Obod, Budva-Cetinje, 1966.
8. Майсторович, Владимир, *Черногория: путеводитель (для туристов)*, Интерсистем, Београд, 2013.
9. MASTERPLAN *Strategija razvoja turizma Crne Gore do 2020.god.-* <http://www.gov.me/files/1054715117.PDF> , uvid ostvaren: 10. 01. 2017. god.
10. Ognjenović, Stevan, *Crna Gora: Vaš vodič*, Kuća knjige, Budva, 2009.
11. Radojević, Aleksandar, *Ambijenti, arhitektura i vreme: Perast, Kotor, Budva*, Media System, Podgorica, 2009.

12. Strugar, Branislav, *Budva: Montenegro*, Studija Strugar, Beograd, 2005.
13. Zolak, Trivo, *Čudesna Crna Gora: turistički vodič*, NU Moć znanja/IGP Pegaz, 2015.

INTERNET IZVORI:

1. <https://montenegrobliss.wordpress.com/about-budva/>
2. <http://montenegrina.net/nauka/istorija/crna-gora-do-xix-v/crnojevici/srednjovjekovni-statut-budve/>
3. <http://www.antickimozaik.me/>
4. <http://portalanalitika.me/clanak/230495/spomen-dom-stjepan-mitrov-ljubisa>